

Време смрти – другачије читање

ЕНЕРГИЈА ОПСТАНКА ВРЕДНА ПАМЋЕЊА

Наша тема овога пута није домет књижевног дела Добрице Ђосића, већ материјал којим се оно надахњује. Ма колико било изазовно за аутора да у делу тражи славу једног поколења, он се не може тако лако одупрети историјски потврђеној чињеници да то исто поколење никад не би могло да преживи да у себи није претрајало енергију опстанка вредну памћења.

Пише потпоручник Иван ЂУРЂЕВИЋ

Нема трајније победе од вечности и кад је слава, ма колико упитна била, камен темељац на којем ће будуће генерације градити свој свет. Ако се одупремо од метафизичког логизма и занемаримо да је тријумф оружја само једна перспектива којом победници намећу своје виђење историје, не видим на који би се други, јаснији, а опет народу и обичном читаоцу, примамљивији начин представила српска војна историја, ако то није кроз роман, епски, широких размера... Неупитно је да сваком нараштају, и про-

шлом и будућем, припада то исто, увек понављано питање: чему рат? С тим што се одговори, ту и тамо, разликују. Па ипак, *Време смрти* Добрице Ђосића одговара на већину, ако не и на све.

Тетралогична *Време смрти* настаје у времену националног буђења: тек мало после косовских протеста и тек мало пре смрти вође. Па ипак, одустајући од политике као професионалног чина, и држећи се традиције као светоназора, Ђосић наставља тамо где је деценију раније започео, увезујући *Корене* као почетак саге о породици Катић и надопуњујући *Деобе*, који су, премда везани за модернистички манир изломљеног текста и посувраћене свести,

у распарчаним одломцима, остали недочитани, а богами и неразумљиви. С таквим намерама, верујем, не пише се ништа друго до нови *Рај и мир*.

Мислим да поређење Ђосића и Толстоја није несрећно. Уз обиље историјских података и прецизних описа свакодневног живота у једној ратној пустоши, то није само кретање појединаца већ и систематично, под вољом војног генија, кретање народа. Паралела је безброј: у центру пажње и код једног и код другог разлажу се приватне сторије два висока генералска чина, којима су ратне победе донеле портрете у факултетским уџбеницима и војној лектури; село и град се као никад раније стапају и господују у избегличким колонама постају једнака сељачким синовима, који су до јуче продавали плод земље на пијаци, а сад бране ту исту земљу пред завојевачем. Сељаштво постаје семе рађања нове државе.

Утицај ових књига је широко распрострањен и ту нема дилеме. Ако је иједна од њих икад и постојала, с временом су их отклањали ауторитети попут Шкловског и Џацића, сваки пред својом публиком и својим стилем изражавања. Али наша тема, ипак, овог пута није домет књижевног дела, већ материјал којим се он надахњује. Ма колико било изазовно за аутора да у делу тражи славу једног поколења, он се не може тако лако одупрети историјски потврђеној чињеници да то исто поколење никад не би могло да преживи да у себи није претрајало енергију опстанка вредну памћења.

НАЦИОНАЛНО СТРАДАЊЕ

Пишући о војној организацији, Ћосић се користи широко архивском грађом, која се није видела код његових претходника (Растко Петровић, *Дан шестии*), а коју је можда поновио један од његових сукцесора (Александар Гаталица, *Велики раи*). Када у другом тому *Времена смртии* штаб српске Врховне команде одлучи где ударити непријатеља, онда би читалац лако могао узети какву топографску карту широког размера и руком пратити коју ће когу српско зрно следеће да онеспособи. Ваљевска болница из трећег тома антиципира смрт сликарке Надежде Петровић, која се војној команди препотчињава као дежурна болничарка. Наводи и мисли великих војвода, почев од уметничке разраде Мишићевих *Мојих усйомена*, па све до ефективног трага који су они оставили у сусрету са народом, командујући трупам и одлучујући о евентуалном контраудару док се непријатељи развијају са три стране српске територије, нашли су, поступно, плодом истраживања, на биографској основи, довољно места у едицији „Војводе” Медија центра „Одбрана”. Биће то својеврсни попис архивске грађе који ће исти центар, али неколико деценија касније, спојити у дванаестотомни *Попис војних и цивилних љубийака Краљевине Србије у људсйоу у Првом свејском райоу*, добивши специјално признање 64. Међународног београдског сајма књига.

Кад смо већ ступили на тло признања, зачуђује одсуство награде овом велелепном уметничком пројекту. Ћосића је НИН-ова награда заобишла, иако је њен први добитник, управо за *Корене*. То се некако све збило у ускомешану смешу антinationалне хистериие, побуђене и у Српској књижевној задрузи над којом је баш Ћосић председниковао, где се његов мандат изједначавао са српским становиштем, иако заправо тема романа није национална идеја, већ национално страдање.

НАЈБОЉЕ ЈЕ БИЛО ЗАЋУТАТИ

Први светски рат, иако узиман у обзир као тема у којој се стичу довољно јаки мотиви да се путем херојства и горког искуства живљења одгоје будући интелектуалци и државници, у то време узиман је као сплет економских условности које су осудиле на крах многе династије и поретке које су по стандардима пишчевог времена и требало да се руше. О херојству се и није могло говорити, јер се ту заправо радило о моћи која је натерана да измени рухо и, нажалост, плати огромну цену слободе. Најбоље је било заћутати.

Ћосић, ипак, није имао стрпљења да чека неко повољније време, па је својим књигама успео да се замери свима који нису могли да замисле Србију као засебан и независан ентитет. То својство доказују у Ћосићевом роману чак и они ликови који

су превасходно Европејци. Погледајте само како је Вукашин Катић, онај добро познати школарац из *Корена*, увек спреман да полемисхе са политичким противницима о будућем уређењу Србије. Његов син, Иван, да би подсетио мајку да је још увек жив, увезује своје егзистенцијалне недаће у оду српском војнику, који може без забаве, авантура, путовања, новца, али не може без сна, хране и воде. Војвода Мишић, тај готово у данашње време па и митски човек, о чијим се идејама дискутује све до америчког Вест Поинта, никад ништа слично у каријери неће преживети до што је борба за живот своје државе. Таквих ликова, из различитих миљеа, свакако има још: Адам Катић, Богдан Драговић, Милена Катић. Први је сељачко дете, други револуционар, док је Милена идеалисткиња, нешто попут одважних енглеских болничарки које су са српским војницима могле и у ровове. Каква год била њихова доцнија улога (а за њу ће читалац морати да се помучи даљим истраживањем), у моменту кад се запуца преко Дрине оне се јављају на ратну дужност.

Хронотоп *Времена смртии* сабијен је у само две године, 1914. и 1915, али је и то више него довољно да се динамично, уз брижљиво испланирану композицију која има покриће у документу, сведочи са позиције објективног, који након пожара испитује шта је пошло

по злу. Битка за Кајмакчалан, као део Солунског фронта, очигледно није наша доволно места у оваквом књижевном склопу или, рецимо, епизода Солунског процеса као део истог војностратешког улога, али се све лако може надокнадити одређеним насловима. Аутор овог текста у виду има Стевана Јаковљевића и чувену *Српску Црилоију*, као пример где се учешће у историјском догађају меша са уметничким мишљењем о том истом догађају, као и прву књигу која говори непосредно о биткама на овом планинском врху – *Бијка на Кајмакчалану – септембар 1916. године*, новинара Игора Гојковића.

ПОИМАЊЕ ВЕЛИКОГ РАТА

Како након више од сто година можемо третирати Велики рат? Где је он у нашем поимању историје? Зоран Гавриловић ће у предговору овом роману написати „да немамо *Време смрти* не бисмо могли до краја да доживимо и осетимо не само трагичност збивања, већ и преломност епохе, чудесне управо због те преломности”. Управо то, једна реч: преломност. Подсетимо се Србије само коју годину пре рата. Мала, уоквирена у идеје о паду Османског царства, које је већ увелико пропало у јеку Источне кризе, и натоварене бригама о царинском рату и топовском питању, које је негирало поли-

тику приближавања Србије ка германском блоку. Истрошена у балканским ратовима, испражњена војним кадром, без доволно воље да мање битке замени једном већом, она вешто маневрише како би спасила и народ и војску. Па ипак фатум уме да изненади и, био припремљен или бачен ван зоне комфора, време те ломи и приморава да се поново изграђујеш. Ту долазимо до тачке прелома и, како Гавриловић каже, до оне „велике подлоге” која омогућава писцу да развије „сав свој смисао за превођење података у уметничке целине, за уобличавање прошлости у нешто што постаје вредност, значење и питање и наше епохе, вредност читаве наше књижевности”. Ти наши војници, стављени на тест школе преживљавања, од Цера до Туниса, постају редак пример да се и из смрти устаје и равноправно траје у животу, као да се никад није било на измаку даха. Читалац ће имати прилику да се увери о каквом императиву егзистенције је реч ако испрати људе Прерова од првог ратног звона до искрцавања на албанске плаже. Веће хероје међу нама нисмо имали.

Природним путем враћамо се и самом наслову. Каква је то земља смрти и победе и којим се квалитетима одсликава? Ако узмемо Хераклитову мисао да је овај свет „увек био, јесте и биће ватра вечито

—
Ти наши
војници,
стављени на
тест школе
преживљавања,
од Цера до
Туниса, постају
редак пример
да се и из
смрти устаје и
равноправно
траје у животу,
као да се никад
није било на
измаку даха

жива, која се с мером пали и с мером гаси”, онда бисмо могли рећи да је Србији било суђено да страда, али и да победи. Прихвативши свет такав какав је, и неумитност међународне слике, она прихвата и тамну позадину некаквог авангардног пејзажа који најављује васкрснуће демона. Ватра букне ту и тамо, спорадично и без плана, али онда се у толикој мери распламса да руши кућу и ломи трем, и од гаражи човек се спасава само ако успе да сачува дах. Ако је до 1916. побеђивала смрт, онда је од ње истрајао живот, а живот је барем за Србију морао да буде чиста победа, јер само се на ратном коњу враћа одузето. Краљевски, с барјаком.

Роман остаје популаран, непрекидно, током, али и после живота писца. Јавном мњењу годила је сентиментална, помало романтична прича о синовима-заштитницима, који спремно замењују своје очеве на фронту, и девојкама које се заљубљују у те момке, иако, прилика је, с њима неће имати срећну будућност. Критика је у њему видела најбољи начин да се остане на трагу реалистичког сликања стварности, али тако да историјски догађај не изгуби ништа од свежине. Други фактори, вероватно, Ћосића нису ни занимали. А не би требало ни читаоце „Одбране”. ■

